

AHMAD A'ZAM

GO'ZALLIK QIRRALARI

Hikoya

Özi g'alati kun bo'ldi. Havo ham shunga o'xshagan. Qandaydir dim, bog'ilib ketayotgandek bo'lasan-u, chuqur nafas olaman desang, havo bemalol, ko'kraging toladi, "Havo etmayapti-ya!", deb yozg'irmoqqa chog'langan odamga alam qiladi.

Nima xohlayotganingni ozing ham bilmaysan.

Özi-ku, odam degan xudoyim bergan har bir kunga shukr qilib yashashi kerak. Kun bilan kunning farqi yo'q. Lekin bu dunyoda Hebbimga o'xshaganlarga hamroh bo'lsang, tag'in ertalabdan ko'zingga chopdek qadalib tursa, kufrga botasan... Yo'q, tag'in ham istig'for aytaman, tavba deyman, Hebbimni menga aka yo uka, yo bir hamxona qilib yaratganda kunim qanday otardi! Undan ham, o'zimni shunaqa yaratganda bormi?! Ming bor tavba qilaman, olloh mehribon, rahmimni egan, shukr, ming bora shukr!

Turibdi hishshayib! eshikni odamga o'xshab ochsa mayli. Bu... shirq etib tortadi-da, turaveradi. Zabon yo'q. Gapni tilanib olamiz. Losh dolonda, bir qol eshik tutqichida! Turibdi. "Ha?" dedim, yorug' olamni to'smasang-chi, deganday. Qani edi bu dunyoda andisha, yuz-xotir, muomala degan narsalar bo'lmasa-da, konglingda nima kechsa, hammasini tilingga chiqarsang! "Ho-ov! Falon-pismadon!.. Turqingga seni!" deb boshlasang. Nachora, bu ham odam bolasi, o'zi odam bo'lmasa ham, bir bechora mushtipar shuni odam bo'ladi deb umid bilan tuqqan. Aytdim-ku, bunda til-zabon yo'q, suvga cho'kib o'layotgan bolsa ham, hishshayib qarab turaveradi, yordam kerakligini o'zingiz fahm qilasiz. "Mening oldimga", deydi. ey, hey, gapini qarang! O'zidan ham chala. Odam bolasi tushunadimi? Biz-ku, qarg'adan oshnang bolsa, emishing... deganday, organib ketganmiz. "Sizning oldingizgami?", deb jorttaga anqovsirayman. "Sizdan boshqa hamma tushgan" emish. Xuddi menga oldin tayinlab qo'ygandek.

Basharasidan ma'lum, bir amal tekkan bunga.

Bog'ilmaysanmi shundan keyin. Özini korsang zardang qaynaydi-yu, gapini eshitgandan keyin ayniqsa... Bog'ilasan, hammaga etgan havo senga etmaydigandek bo'ladi. Havoga toysang ham, toymasang ham alam qiladi.

Özi hayotga bir martagina kelasan, shunda ham Hebbimga o'xshagan nokasga yozg'irib otasan – botib ketadi-da odamga. Bo'lmasa, kunda nima ayb, xudoning hamishagidek karami keng bir kuni... Hebbimga o'xshaganlar keng dunyoni ko'zingga tor qilib yuboradi-da. Mana, derazadan qarasang, odamlar bemalol, emin-erkin yashab yuribdi-ku, ishga kelishadi, uyga borishadi, ko'chalarda

yurishadi, bir-birlari bilan shirin suhbat qurishadi, chaq-chaq qilishadi... Sen esa ertalabdan Hebbimning turqiga ropara bolasan!

Mening aytganlarimga ham kop ishonavermang-ku, shu bog'ilsam, engil tortamanmi deb atay oshiraman, yomon korganimga yolg'onni atay yopishtirib tashlayman, tuhmatdan ham qaytmayman ba'zan. Lekin ichimda. Birov hisob soramaydi-ku, tog'rimi? Bolmasa, aytdim-ku. Hebbim ham xudoyim yaratgan bir jonzot, elkaning ustida bir postakkalla, postakning tagida yiltir ikkita teshik... Lekin buning qiliqlariga sira chidab bolmaydi-da!

Ozi oti asli Begimqul bolgan, hujjatida "qul"ini yozishmagan. Men uyqashtirib Hebbim deyman, ichimda albatta; kopchilik Haykal deydi. Rostdan, beta'sir – ming urish, ming sok, parvosi yoq, hishshayib turaveradi. Kozi yiltillashini aytmasa, nimaligini bilib bolmaydi. G'ayrat aka bir kuni: "Buni bunday demanglar, haykal zor odamlarga qoyiladi, bu nima – postament, tamal toshi. Ustiga nima qoymang – farqi yoq, miq etmay kotarib turaveradi", dedi. Botir oshanda: "Unda, eshak ekan-da", dedi. Lekin laqabi ozgarmay qolaverdi.

G'ayrat aka shunaqa topib gapiradi, doim uning kallasiga besh ketib yurardim, bir voqea otdi-yu, shu bilan gapini uncha yoqtirmaydigan, hatto g'ashlanadigan boldim.

Bir kuni yoq erdan Hojiqul Hebbim bilan urishib qoldi. Hebbim, farosatdan xudo qisgan, bir mundayroq gap qiluvdi. Hojiqulning hamiyatiga tegib ketdi. Shu ham odammi, nimasidan xafa bolaman, deb hay bersa-ku, olam guliston, lekin chumolini gapirsang oziga olib, bastini rostlaydigan Hojiquldan otib tushdi. Bir sapchib Hebbimning oldiga bordi-da: "Sen haykalni... onangni... Chavaqlab tashlayman lekin!" deb baqirdi. Bir qolini orqa chontagiga ham yubordi-yov shunda. Qaltirashidan, pichog'i bolsa, yana achchiq ustida bir narsa qilmasin deb ajratishga intilgan edim. G'ayrat aka engimdan tortib, qulog'imga sekin: "echki bilan xokizning urushidan zor tomosha chiqarmikan", dedi Engimni bu qolim bilan tortib oldim, lekin oraga tushmadim. Qarab turaverdim: Hojiqul titrabqaqshab baqiradi, Hebbim osha-oshu, hishshayadi. Menga esa G'ayrat akaning tirjayishi otib tushdi. Hojiquldan jahlim chiqdi. Qolingdan kelmaydiganni nima qilaman baqirib? Odam ham ozini shuncha xorlatadimi? Ochig'i, xudoning ozi kechirsin, Hojiqulning G'ayrat akaga qasdmaqasd Hebbimni chavaqlab tashlashini ham istadim lekin.

Men hamma narsaga baho beradigan va hamma narsada ozini haq deb biladigan odamlarni, balki ozim ham shundaydirman, azaldan yomon koraman. G'ayrat aka bir korsin edi "Odamning tabiatida yirtqichlik bor, u ov qilib, hayvonlarni oldirib turishi kerak, xusuri qonmasa, qonida tajovuz toplanib qoladi. Urushlarning oldini olish yo'li shu" degan gapiga isbotni! Shu odamga hayronman lekin: nima gap bolsa albatta bitta nazariya toqiydi! "Doq urish inson qonida qadimqadimdan saqlanib kelayotgan hayvoniyatning in'ikosi", deydi masalan.

Sal otkazib tushdim. G'ayrat aka, Botir, Safarniyoz aka, Hojiqul bilan men boldik. Bularning avzoidan bildimki, Hebbim domladan topshiriq olgan, lekin

nima topshiriqligini aytganicha yoʻq, meni kutgan, hamma uning ogʻziga mahtal. U mening koʻrishib-sorashib boʻlishimga ham toqat qildi, keyin xuddi biz gala boʻlib hozir birovning tomorqasiga kirib ketamiz-u, u qaytarayotgandek, “Xo-osh”, dedi. “Haykal olib kelamiz” ekan. Botir piq kuldi-yu, darrov ogʻzini yigʻishtirib, “Nima bilan?” deb soradi. “Tramvayda”, dedi Hebbim. Gʻayrat aka iljayib: “A, tramvaydan bu yogʻiga-chi?” deb surishtirdi. Safarniyoz aka bir pasda rosmana dardmandga aylanib, aftini tirishtirdi: “Birga borishim mumkin, lekin yuk koʻtarish menga mumkin emas”, dedi. “Osh mumkin-a?”, dedi Botir. Hojiqul butun yuk bir oziga qolayotgandek zorlanib: “Hovlida aravagʻaltak bor-ku” dedi. Botir: “Shuncha odam, koʻtarolmaymizmi-ya!”, dedi. Gʻayrat aka yana achchiq iljaydi: “Haykal – sanʼat asari, uni aravagʻaltakka solib, baloga qolmaylik”, dedi. Botir irgʻib turdi-da, bu qoliga korinmas kepka olib, u qolini korinmas ufqqa choʻzib, Lenin boʻlib berdi. Hojiqulning rangi boʻzardi, Safarniyoz aka urishib berdi: “Bunaqa maymunlikka, bilasizmi, necha yil beradi?”. “Lenin maymunmi?” dedi Botir. Safarniyoz aka tilini choʻqillatdi. Hojiqulga jon kirib: “Bitta oʻzi ketsa ham mayli edi, bu hammamizni...”, dedi. Botir choʻchidi-yu, lekin xoroqlik qildi: “Borib ayting, Aliev qildi, men qoshilmadim, deb”. Gʻayrat akaga xudo berdi: “Nega indamay qarab turdingiz, bari bir, ishtirokchisiz, deyishadi. Ana, politexda on besh kishi bitta hazil uchun ketdi. Etkizganni ham tortib ketishibdi, oʻzi boshladi deb”. Shundan keyin hamma birdan jimidi. Boyadan beri navbat tegmay turuvdi, nihoyat soramoqchi boʻlgan gapimni soradim: “Xosh, obkeladiganimiz qanaqa haykal oʻzi?” Birdan Hebbimga savol yogʻildi: “Kimning haykali?” “Kattami?” “Haykalmi, byustmi?” “Qaerdan olib kelish kerak?”

Hebbim jim.

Safarniyoz aka: “Leninning haykali-da, boshqa kimniki boʻlardi”, dedi. Shunda Botir: “Bor-u bizda Lenin. yana bittasini ...mi”, deb yuborsa boʻladimi? “Hiy-y!” dedi Safarniyoz aka koʻzi peshonasiga chiqib. Hojiqulning rangi qochib, yupqa lablari oʻz-oʻzidan pirpirab qoldi. Gʻayrat akaning koʻzoynagi yilt etdi-da, koʻzini yopdi. Botirning soʻkinishi baralla edi, lekin vahimadan eshitmaganga oldik, oʻzining ham koʻzlari gʻiltillab ketdi. Agar Xebbinning hanuz oʻsha-oʻsha ishshayishini aytmasak. Aytdim-ku boshda, buning nimaligini bilib boʻlmaydi, deb.

yana jimlik qol kelib, Hebbimga dona-dona: “Ayting, domla qaerdan kimning qanaqa haykalini obkelasiz, dedilar. Gapiring”, dedim. Sizga aytmabman, jahlim chiqsa yo biron narsadan boshim qotsa, gapimni, ayniqsa savolni dona-dona chertib aytaman. Oʻzim hayronman shu odatimga, adashib ketmay deymanni...

Buni qarang, bilmas ekan! Domla ertalab kiraverishda unga: “Tort-beshtang borib haykalni olib kelasizlar”, debdi. Bor gap shu, boshqasini bilmas emish. Tramvayni oʻz kallasi bilan topibdi, jonivorning ishlaganini qarang! “Bilmiyman, lekin boramiz. Men xop, deganman, kim bormasa, bormadi, deb domlaga aytaman”, deydi yana. Aytmadi bu, bir marta aytgan ham.

Bizda bir Hakim aka degan ishlardi. Oʻzi yomon odam emas, lekin kimning oldiga kimlar kelishi bilan juda qiziqar, ayniqsa qizu juvonni koʻzdan qochirmasdi. Xuddi mutaxassisligi shundanmi deysiz. Bilmadim, korganmi yo toʻqib

chiqarganmi, bir kuni: “Domla kotiba choy uzatganda piyolani mana bundoq qilib oladi”, deb domlanning shu asnoda Xolidaning tirsagidan bilagigacha qanday silab qoyishini korsatib bizni kuldirdi. Lekin Hebbim kulmadi. “Bu bilan nima demoqchisiz?”, dedi. Hakim aka biz kulganga mast, Hebbimga qarab: “e-e ukam, domlamiz ham erkak, chiroyli-chiroyli qizlarni terib yuradi, demoqchiman”, dedi. Hebbimning tusi o'zgarmadi, lekin ko'zlari yiltillagandek bo'ldi: “Tuhmat! Men buni bunday qoymayman”, dedi. Hakim aka, ja unaqa yuragi botir emasdi, lekin Hebbimni jini suymaganigami, ishqilib: “Qoymang! Sizni erkak deb tuhmat qildi, deb o'zlariga kirib ayting!”, deb tishini gizzilatib qoldi. Hebbim: “Aytaman ham!”, dedi. Biz aytdiqoydi-da deb oylabmiz, chiqib ketganiga e'tibor ham bermabmiz. Hali tarqalganimiz yo'q, Xolida telefon qildi, Hakim akani domla chaqiryapti, dedi. Botir: “Uh, Haykal borib aytgan, shohim, sizni erkak deb tuhmat qildi, degan”, deb hazillashdi. Hammamiz kuldik. Xayolimizga hech narsa kelgani yo'q. Men choy qoydim, hali shisha bankadagi suv vijillaganicha yo'q edi, Hakim aka qiyshiq iljayib qaytib keldi. Faqat Safarniyoz aka: “Ha?”, dedi, sezgir odam-da. Hakim aka boshini g'alati chayqadi: “Domla menga yangi lavozim ochmoqchiman, shu o'ringa siz juda bopsiz, desalar, eplay olamanmikan, depman, juda eplaysiz, dedilar, men ham mayli, siz nima desangiz shu-da depman. Rozi bo'lishdan oldin qanaqa lavozim deb so'ramaysizmi, dedilar. Men ahmoq so'rabman ham. Menga haram og'asi bo'lasiz, nechtasining bilagini silaganimni sanab yurasiz, dedilar”. Bunaqa paytda ishonasizmi, odamning kallasiga hech narsa kelmay qolar ekan. Lahzada etim bo'ldik, Xuddi boshimizga nogahon ajal kelgandek. Nuqul bir-birimizga jovdiraymiz. Ajalning o'qi ham buncha befahm bo'lmas. Xuddi otamizni bir telba oldirib qoygandek. Telbaga nima ham deysan!/? Nega oldirding, deb sorasang, oldiraman, deb oldindan aytdim-ku, deb tursa. “Aytaman, dedim-ku sizlarga. Aytdim-da. Men toppa-tog'ri odamman”, debdi.

Kordingizmi uning qanday toppa-tog'riligini!

Bir oycha u bilan gaplashmay yurdik, lekin bir joyda ishlagandan keyin yuz yuzga, ko'z ko'zga tushadi, hishshayib qo'lini cho'zib tursa, qanday qaytarasan, bir teskari qaraysan, ikki teskari...Keyin... bu ortada Hakim aka ham ishdan boshab ketdi.

Hebbimga hatto noqulay ham bo'lgani yo'q.

“O'v, bo'lmasa, borib domladan anig'ini so'rab keling”, desak, bunga ham yo'q deydi. Domla shuni ham eplolmadingmi, desa, qanaqa odam bo'lar emish. Odam! Shu-ya?!

Tortishdik, kallamizga joyali fikr kelmadi. Bu tonka-ku ma'lum: bormadi bular, men nima qilolardim, deb turaveradi. Har birimiz o'zimizcha shuni oyladikmi, kop tortishmay, og'zimdan ilinib, domlaga men boradigan bo'ldim. Kochada g'ijillashib turavermaymiz-ku.

Dolonda borayotib, menga aytmay domlanning oldiga kiribsiz deb yozg'irib yurmasin, degan andisha bilan Ahmadjon akaning xonasiga bosh suqdim, u Xolidaga suqlanib qarab otirgan ekan, sal rangi qochib nima gapligini soradi. Men

tushuntirdim. Peshanasi tirishib ketdi. “Menga indamadilar, sizlarga aytgan bolsalar, albatta, borish kerak”, dedi. “Borish kerak, lekin qayoqqa? Shuni bilmayapmiz-da. Domladan sorab bering”, dedim. Ahmadjon aka ornidan turib ketdi. “Ilmiy kotib zavxozmi sizlarga – nima bolsa meni ropara qilaszlar. Bilmayman men, lekin boraszlar” dedi. “Bopti, suhbatingizni buzhang, ozim sorayman” deb eshikni yopayotsam, Xolidachasi nima deydi deng! – “Domla akademiya ketdila-a!” Shuni oldindan aytsa bolmasmidi?

E-e, bor-e, menga nima, deb chiqayotgan edim, dolonda Sheramat uchradi. Rassom – haykal-paykal qaerda bolishini shu biladi.

“Kombinat ikkita, - dedi u. - Qaysisi?”

Ozim bilmagan narsani bunga qanday tushuntiraman. Shartta qolting’idan olib tashqariga, haliyam Hebbimga qarab tumshayib turgan sheriklarim oldiga sudradim.

Gapni bir joyga qoya olmaganimizdan, ikkalasiga ham boradigan boldik. Haykalning piri ozing, domla shuni bilib, eng zorini Sheramat tanlaydi, ozi boshchi bolib borsin, deganlar, deb aldab Sheramatni ham qoshib oldik. Sheramat uncha ishonmadi-yu, lekin biz bilan tramvayga chiqdi. Birinchisiga bordik. Sheramat bilar ekan, topa-tog’ri hovlisiga bostirib kirdik.

Haykal deganining makoni shu er ekan. Sanog’i yoq, Odamdan otgacha, kiyikdan kuchukkacha – hammasidan bor. Ne-ne viqorli ulug’lar bu erda ag’nab yotibdi. Bitta Leninning ozidan elligi bor-ov. Yigirmatachasi kallaning ozi. Ot mingan, gimnastyorkali komissarlarmi, Frunzemi, bular ham bir on beshtacha. Sportchilar, kolxozchilar, shaxtyorlarmi-ey... Xullas, hammayoq haykal. Juda kattalari ham bor, lekin bular bolak-bolak, oyog’i, beli, boshi alohida, har yoqda tumtaraqay yotibdi. “Bularni bir-biriga kiyishtirishadi”, dedi Sheramat. Safarniyoz aka ancha ta’sirlandi: “Kiydirishguncha odam kozidan panaroqqa qoyishmaydimi? Har holda san’at asari, judayam yomon korinar ekan. Odamning kongliga har xayol keladi-ya”, dedi. Sheramat sal ensasi qotib: “Hammayog’i devor bilan oralgan, yana qanaqa pana joy kerak. Keyin, nima bopti, katta haykallar shunday bolak-bolak tayyorlanadi”, dedi, Hojiqul esa: “Salobati yoqolib qolar ekan”, dedi. “Ayrimlarga nima, - dedi G’ayrat aka, - bir toshning ustiga yana bittasini qonqaytirib qoysa, oshanga ham sajda qilaveradi”. Hebbimga qarab turibman, boyni jiq-jiq terga botgan, lekin G’ayrat akaning gapini tushunmaslikka oldi. “Bularning hammasi buyurtma, hali kattalari katta-katta maydonlarga, kichiklari kolxoz-sovxozlarga ornatiladi”, deb tushuntirdi Sheramat.

Oftob kozga uradi, issiq, shu havoda mijing-mijing tortishib yuraverdik. Bizdan boshqa hech kim yoq. Bularni og’irlab ketishmasmikan, deb oyladim-da, keyin olib borib qaerga bekitiqcha ornataadi, dedim.

Bir joyda juda kattasining bolaklari yotgan ekan, etikning ozi qayrag’ochday bahaybat, elkaning ozi supaday, ortasida opqonday oyi, kallani shu erga kiyishtirishsa kerak-da. Kokrakdagi tugmaning ozi rapidadek. Bahaybat narsa bolak-bolak yotibdi-yu, hammasining nimasidir tanish. Shuning uchunmi, arqon

bilan peshanasining tagi, kōzining ustidan, keyin burunning ostidan, yana iyakning tagidan sirib bog'langan ulkan kallani kōriboq bu kimning bōlaklari ekanini bildik – Lenin. Kallaki, mahallaning ikkita doshqozoni bir-biriga qoplangan, undan ham katta, juda katta! Kalla degani, haykalniki bōlsa ham, elkada turishi kerak shekilli, erda bir ōzi tursa, haqiqatan ham odamga juda yomon ta'sir qilar ekan. Qorqinchli. yana uch joyidan sirmalgan arqonlarning uchi uning qoq tepasi – tepakalning ōrtasidan oyilgan teshikdan chiqarilgan, buni kōrgan odamning miyasiga ming xayol keladi. “Voh, Safarniyoz, yozsangiz bōldi, aniq qamashadi lekin”, deb hazillashdi G'ayrat aka. Botir: “Miyasi mog'orlamasin, shamol kirib tursin, deyishgan-da”, deb qitmirlik qildi. Hojiqul jahli chiqib: “Siz joningizdan toygan bōlsangiz, boshqalar shunday emasdir”, dedi. Shu asnoda Hebbim: “Ana shu kallaning ortasidagi teshikdan chiqqan arqonlarni kranga ildiradi, kran bilan katta mashinaga ortishadi”, deb bilag'onlik qildi. G'ayrat aka bunga endi aqli etgandek “e-e... shunaqami” deb chōzdi. Hebbim shunda yana bir dono gap aytdi: “Kallani elkaga kiydirgandan keyin arqonni echib olib, teshigini suvab qoyishadi”, dedi! e-e, shu aqlni bergan otangga rahmat, dedim ichimda.

Xob aylandik, nimaga kelganimiz ham esdan chiqa-yozgan edi, maydonning oxiridagi baland chinor tagida bir odam qopqora loyga belanib, kuymalanib turgan ekan, yoniga bordik. Odam boyidan ancha baland, qaddini tik tutib, bir qōli bilan soqolini tutamlagancha ōyga chōmgan sallali odamning haykali, Forobiymi, Beruniymi, Ibn Sinomi, ishqilib, sharq allomasi. Katta haykalning oldida kichkinasi, boyi bir gazcha kelar, shunga qarab kattasini ishlayapti ekan, egasiga salom berdik-da, tomosha qilishga tushdik. Bizga rosa qiziq-da, haykaltaroshning ishini kōrmaganmiz. G'ayrat aka haykalning aylanib tomosha qildi, oftob tomondan, teskarisidan qaradi, uzoqdan turib, iyagini ushlab tikildi. “Mana, qarang, haykal chiziqlar garmoniyasiga quriladi, siz buni tushunishingiz kerak”, dedi menga xuddi ikkovimizdan boshqa hech kimning bunga aqli etmaydigan alfozda. “Salla ōramidagi chiziqlarni qarang, peshanadagi ajinlarga uyg'un, ular ōz navbatida soqoldagi chiziqlarga, soqoldagilarga qōlga, qōl esa tirsak bilan yaxtakning bōrtmalariga ulanib, tikka oyoqqa tushgan, poyafzalning uchligini kōrayapsizmi, hammasini bir-biriga bog'liq - tepadan – boshdan oyoqqa – pastga tik sharsharadek quyilib tushgan toshqin fikr!” G'ayrat aka ōzi topgan gaplarga ōzi joshib ketdi.: “endi pastdan qarang: tepaga intilgan shiddat! Isyon – fikrning isyoni! Bu asr qoloqligiga qarshi kotarilgan fikrga qōyilgan haykal.”

Oxirgi gapni boshqalar ham eshitdi. Botir ojizlanib, havas bilan qarab qoydi. Hojiqulning ensasi qotgani aniq bilindi. Safarniyoz aka shunchaki ma'qullab bosh irg'adi, u charchagan, chanqagan, ustiga ustak, uyqusi ham kelayotgan edi. Sheramat, tanish ekan, allaqachon haykaltarosh bilan suhbatga kirishib, nima masalada kelganimizni tushuntirib yotgan edi, bōlmasa, G'ayrat akaning gapi uchun menga “Kim qaydagi quruqlar bilan oshnachilik qilasiz-da”, ta'na qilardi. Faqat Hebbim ishshayib: “Fikrga haykal qoyiladimi-ya, bu Beruniyning haykali-ku”, dedi.

Haykaltarosh shu issiqqa qaramay boshiga bog'irsoqday qilib beret qondirgan daroz, beti bujur bir odam, baloning oqi ekan, gapimizni tushunishi bilan: "Sizlarni hujjatsiz, ruxsatnomasiz qaysi ahmoq yubordi ozi?!", dedi. Hebbim darror o'ziga keldi: "Ahmoq demang! Bizni domla yubordilar", dedi. "Nima, domla seni haykal olib kel, deb yubordimi?", dedi haykaltarosh. "Ha", dedi Hebbim. Haykaltaroshning achchig'i keldi: "Xop, mana o'sha haykal. Elkangga ortib ketaver", dedi. Hebbimning shunda basharasini korsangiz, "Bu hali qurimagan-ku, ezilib ketmaydimi?" deydi! Bu tonkaga shuncha gap etib borgani yoq, hali ham bolsa bir amallab olib ketish payida, Haykaltarosh hali ham vazmin odam ekan, Hebbimga emas, bizga tushuntirdi: "Kecha domla bilan korishuvdik, konferensiya oldidan ishtirokchilarga Beruniyningizni bir korsatsak, dedilar, men, mayli, ish tugasin, maketini berarman, dedim. Lekin erta yo indin odam yuboring deganim yoq. Tugatai, keyin beraman, deganman". "e-e, bunisi kichkina-yu, konferensiyaga kattasini qoyish kerak-da. Buni obketmaymiz", deb Hebbim battar haykaltaroshning ensasini qotirdi.

Hebbimning hamishagi tonkaligimi yo domla tushunmaganmi, xullas, bekorga kelgan ekanmiz, bekorga qaytyapmiz. Hammamiz mulzam, ezilgan, bir ahmoqqa ergashib ahmoq bo'lganimizdan o'zimiz ham xunob. Aytdim-ku, uni sokkandan ham, urishgandan ham foyda yoq. Qon bo'lganingiz ziyoda.

Yana tramvayga chiqdik. Faqat men emas, boshqalar ham charchagan, birovning birovga gapirgisi yoq. Nima uchundir hamma narsa baribir, hafsala o'ldi, tramvayda tik turgan bolsam, shu turishimda, shu karaxt qoyimda shahar oralab ko'chadan emas, xuddi dunyodan o'tib ketayotgandayman. Rostdan, tik turibman, sheriklarim tik turibdi, qiynalib yiltirayotgan daraxtlar, pardadek osilib qolgan ko'kimtir tutun – hammasi ming yil shunday turadi-yu, lekin o'zing bu dunyoga hozir tramvayda kelib, uning derazasidan qarab... o'tib borayotgandaysan. Uying, ota-onang, ishxonang, sevganing – faqat xayolingda bo'lgan, o'zing toqib chiqargan uydirmaga oxshab qolarkan. Karaxt bir donolik, faqat ich-ichingda bir afsus, o'zingga bir achinish...

Hebbim ham qandaydir chokib qolgan, o'zicha bir narsalarni oylayapti, fil miyasiga xijolatga oxshagan fikrlar kelgan shekilli, boshini baland kotargan bolsa ham, jovdiranqirab qaraydi. Safarniyoz aka, boshi egik, ko'zlari ochiq, mudraydi. Hojiqulning tishga qaragan ko'zlari qotib qolgan, ma'nisiz. Botir hammamizga bir-bir ilinj bilan ko'z tashlaydi, lekin so'z qotishga botinmaydi. Sheramat allanechuk chorasiz korinadi, kap-katta yigit xuddi etimga oxshaydi shu tobda. O'ttizga borgan, oilalik, yo'lini topgan yigit etim bolsa nima qilibdi, degan oy kelmaydi odamga.

Juda toriqib ketdim. Odamning umri shunday o'tib ketsa, ertaga maydonda savlat tokib turadigan haykalning boshini joyiga ornash uchun albatta tepasidan oyishsa, keyin suvashsa, mudom shu institutda, shu odamlarning orasida ishlasam, shunday yashayversam, bir-biriga tog'ri kelmaydigan oylar keladi kallamga. Bu yog'i shu-da endi, deyman, shu gapni ham xayolimda juda erinchoqlik bilan aytaman, xuddi fikrlarim ham bu issiqda erib borayotganday.

Tramvay bo'lsa yulqinadi, lopillaydi, bir qo'limiz bilan tutqichga osilib, biz ham chayqalib ketyapmiz.

Tramvay bekatda to'xtadi, yana yurdi, odam tushdi, kirdi va shu vaqti... bir qizil, yoq, alvon, yoq-yoq, qirmizi... lovullab turgan ko'ylakda bir qiz tramvayni yondirib chiqdi. Hamma yoq qizil, alvon, qirmizi yashnab ketdi. Xuddi bir mehribon odam "He nodon, o'zingga qamalib olmay, atrofga ham bir qara!" deb qoq peshonamga, ikki qoshimning ortasiga qarsillatib tushirgandek, ko'zimga olov urildi. Birdan dunyo o'zgarib ketdi-da. e-e, bu qiz emas, bilmayman, bir guv etgan alangami, jinsmi, farishtami, ishqilib, qarab turib bo'lmaydi, ko'z chidamaydi, hali yuzini, o'zini tuzukroq kormay, bilyapmanki, juda gozal, so'lim, suluv, dilbar, ta'rifga til aylanmaydi. yana nima desam? Odam bidirlab qoladi! So'zning rangi ochadi ta'rifiga. Bu gozal shu paytgacha qaerda bo'lgan, erdami, qanday makonda, nima eb katta bo'lgan ekan, bizga o'xshab non-choy bilanmi, ota-onasi zanjabilmi yo boshqa bir anvoi mevalar berib o'stirganmi... umuman bu o'zi onadan tug'ilganmi yo... shu ham biror yigitni yaxshi ko'ramikan... ichimdan bir oh keldi, odam bolasi ham shunchalar bo'ladimi, o'zingiz ayting, shunchalar bo'ladimi, deb baqirdim-ov ichimda. Parpirab turardi-da o'zi ham!

Unga qaragan odam nega g'avdam qiyshiq, nega ko'zlarim chaq nab turmaydi, nega bunday pachoq qilib yaratilganman, deb o'z-o'zidan o'ksinib ketadi, qaray olmaydi, ey-y, nega men ezilib yuribman-a, axir, hayot men yashagandan mutlaqo boshqacha ekan-ku, bu dunyoda baxtiyorlar bor-ku, men nega bundayman, deb o'ziga qarshi isyon ko'targisi keladi.

Qoying-chi, men shu tobda dunyoni tamom unutib, mana shu qizga asir edim, faqat men emas, temir tramvay shu qizni deb yurayotgan, bundagi odamlar ham shu qiz aytgani uchun xuddi shu yo'ldan borayotgan edilar.

Safarniyoz aka "Hiy-y'", deb yubordi.

Boshqa sheriklarimga qaradim. G'ayrat aka, kallasi joyida turmaydi, bir qizga, bir-bir bizga qaraydi, ko'zoynagi yilt-yilt chaq naydi, iljayishi xuddi betiga yopishib qolgan rasmdek lipillaydi, Shermatning og'zi nim ochiq, tishlari yiltiraydi, ko'zlari sekin yongan; qizning har bir a'zosini: yuzi, sochi, elkalari, ko'kraklarini, oyoqlarini bir-bir ushlab ko'rayotganga o'xshaydi, hatto moylovigacha dikkayib qolgan. Hojiqulning esa ko'zi sal g'ilaylanib qolgan.

O, Hebbimni ko'rish esdan chiqayozibdi: u bir-bir bizga, bir qizga qaraydi, hishshayishida qandaydir, goyo: "Heh, bularga jon kirib qolganini qara!" deganday odamni pastga uradigan g'alati bir zavq bor.

Safarniyoz aka sekin engimdan tortib, og'zini qulog'imga olib keldi-da: "Hamma ishingni tashlab ketsang-da shu qizning orqasidan... e-e, yashaysan, yashaysan, bir yashaysan-da..." deb qo'l siltadi.

Hojiqul bu gapni eshitgan ekan: "Orqasidan boring, panaroqqa o'tgandan keyin, narxini aytadi", dedi qizga etishni xayoliga ham keltirolmaydigan bir alam bilan.

“Nima boʻlganda ham sizga koʻnmaydi”, deb rashklandi Sheramat.

Hojiqul xunuk iljaydi: “Koʻnadi, bunaqalar faqat pulga yursin-da”, dedi.

Safarniyoz aka: “e-e qoʻyinglar shunaqa gaplarni. Shunday chiroyli qiz, gulday ochilib turibdi”, dedi hasrat bilan.

“Ochilgani bilan, bari bir, birov uzadi, allaqachon uzgan ham. Qarang, aka, ancha koʻrilgan, boʻlmasa buncha etilmaydi”, dedi Sheramat.

“Kozini qarang, eyman, deydi”, dedi Hojiqul.

“Shermat, uka, siz rassomsiz-ku, goʻzallikni tushunasiz, qarang, qanday chiroyli! Nima ishingiz bor, buzuqmi, yoʻqmi, sizlarniki emas-ku. Qarang, koʻzingiz dam olsin, koʻnglingiz quvnasin, odamlar koʻrsin, koʻrib rohat qilsin, deb yaratilganku bu goʻzallik. Boshi bom-bosh haykalga ham sigʻinamiz-ku,” dedi Safarniyoz aka xafa boʻlib.

Shermat yana bir narsa demoqchi edi, Gʻayrat aka oraga suqildi: “Nimani tortishyapsizlar? Shu... goʻzalmi? Goʻzallik nima ekanini bilasizlarmi oʻzi? Sip-silliq bu, hamma yogʻi shirgʻay, nigohingiz toyib ketadi. Goʻzallikda qirra boʻladi, tushunasizmi, qirra, koʻzingiz shu qirralarda toʻxtaydi, shu toʻxtamlarda fikr paydo boʻladi. Bu qiz qanaqa – hamma joyida odamning koʻzi sirgʻAlib ketadi, biron narsani ushlab boʻlmaydi, bom-bosh. Sizlarga ham hayronman”, dedi. Bu gapdan keyin hamma jimib qoldi. Nimagadir juda gʻashim keldi: “Xop, mayli, sizningcha boʻlsin, qizning haligi... qirrasi yoʻq, lekin, ayting, qirraligi qanaqa boʻladi? Bitta misol keltiring, chiroyli kinoyulduzlardan boʻlsa ham”, dedim. Gʻayrat aka avval boshini chayqadi-da, keyin “Kinoyulduzlardan?! Boyogʻ-u ularning hamma yogʻi, qirra nima qiladi?”, deb kalta kuldi. Juda jahlim chiqdi: “Bunga ham xop. Siz aytgan qirralik goʻzalga Dilorom misol boʻladimi?”, dedim. Dilorom uzun boʻyli, qoqsuyak, injiq, zahar, kop kitob titkilaydi, lekin oʻqigani yuqmaydi. “Hayronman, shu burjua olimlari nega doim teskari xulosa qilishadi-ya”, deb yuradi, negadir Gʻayrat aka shunday kallasi boʻlib, u bilan yaqin, gʻuding-gʻuding suhbat quradi, maqolalari baloday chiqadi, hamma ustidan Gʻayrat aka qarab beradi, deydi, men, ochigʻi, aniq bir gap aytolmayman, shu qariqizning aqlxonasida tayinli ilm boʻlishiga ham ishonmayman, agar ham baʼzi shoirlarga oʻxshab, yarim kechasi ichib olganda ilhomi kelib qolmasa. Savolimga kelsak, Gʻayrat akaga botib ketdi, kutganidek menga qarab “sen bilan teng boʻldimmi-ya” degan maʼnoda bir tirjaydi-yu, ters burildi, Botir biqinimga turtdi, bilaman – isida “Malades!” dedi.

Bu orada Safarniyoz aka boshini tebratib, “Oy! Oy!”, deb ingragandi, yana biron kasali tutdi, deb qarab qoldim. U zavqini shunaqa bildirayotgan ekan. e attang, Gʻayrat aka bilan manjashib, Safarniyoz akaning oy-boyiga alahsiganimda qiz allaqachon oldingi eshikka etib olgan, tushishga shaylanib turgan ekan, tramvay toʻxtashi bilan tushdiyu ketdi. Erda odam siyrak edi, odamlar orasida u balandgina adil qomat, qizil kuylakda, xipchagina qaddidagi har bir bortgan joyi xuddi kulol dastgohda mehr bilan yumaloqlagandek bejirim ketib boryapti, dod devorging keladi.

Shu payti Safarniyoz aka: “e otirmayman sizlar bilan, nima yaxshi narsa bo'lsa bo'lg'ab tashlaysizlar! Odam emassizlar-da shu”, deb ornidan qozg'alayotgan edi, Botir elkasidan bosdi: “Odam emasmiz, deb ayting, aka, solakayini oqizgan birinchi o'zingiz-ku, bizdan avlo joyingiz yo'q. Nima, naryoqdagilar unga qaramadimi, bir qarang, ularning ham kallasi o'sha yoqqa burilgan”, dedi. Safarniyoz aka elkasidan uning q'olini olib tashladi-yu, joyidan turmadi.

Tramvaychi temirini ko'tarib tushdi. Qiz sekin bir-bir bosib ketayotgan edi, tramvaydagilarning ko'zi o'sha tomonda, nazarimda, hamma lol.

Ana shu payti Hebbim gapga kirdi. Hebbim g'alamis bir gapni aytdi, negadir tirik jonga o'shab, ko'zlariga bir ma'no kirib gapirdi: “Zor, zor, deysizlar. Feh-h! Hammasi –xotinu qizning poshshosi ham... o'sha ishning gadosi... O'sha paytda hammasi bir gor bo'ladi. Hebbim gapini tugatmay, birdan hingil-hingil qildi. Hali uning nimani tasavvur qilishiga aqlimiz etganicha yo'q, xunuk bo'lsa ham, ishqilib, kulishni bilan ekan-ey, deb g'alati bo'lib turibmiz, G'ayrat aka, keyin tan oldim, bari bir, soddaligi bor, umuman, yomon odam emas, “Tushunmadim, Begimboy, o'sha ishingiz nima o'zi” deb chin kongildan soradi.

Hebbim shunda... qizdan ko'zini olib, bizga qaradi, gozallarning ketvorgani ham, bari bir, nima qilishini aytdi! “Qoyilmi!” degandek yana hingilladi. Shunda ko'zimga uning shu hingillashi suyuq bir narsaga oxshab yalpoq betiga yoyilib ketdi, olay agar, ko'zimga shunday ko'rindi.

Birdan yuragim ezildi, uzoqlayotgan qiz xuddi uni Hebbim bulg'alagandek, endi mumsik, xunuk ko'rinib ketdi.

“e-e... odam emas ekansiz!” dedi Sheramat.

G'ayrat bir gap aytmoqchi bo'ldi-yu, gapi og'ziga tiqildi, jirkangan ko'yi qotdi.

Safarniyoz aka sapchib turib, nari ketdi, o'sha yoqdan turib, suf senlarga degandek qol siltadi.

Botir Hebbimga tik qarab: “Odam sasimasin ekan, yomon bo'larkan!”, dedi.

Hojiqul unga unsiz jor bo'lib, bosh irg'adi-yu, negadir jovdirab menga qarab qoydi, ko'zimning qirida ilg'adim buni.

Hebbim hammamizni urib tashlagandek yayrab hingillaydi. Shu turishiga qarab turganimda kallamga yarq etib bir shubha urildi: poylagan bu, hozir ham poylab yuradi, poylashni yaxshi ko'radi, shundan rohat olib yuradi, nomlanishi esimga kelmayapti, bir nima “izm” degan shunaqa kasal bor, jinsi buzuqlik, bu o'shanaqa, deb oyladim va shuni betiga aytdim. “O'zingiz ko'rgansiz, poylab yurasiz-da, a?, dedim, hozir butimga tortib yuboradi deb, shaylanib ham turdim. Yo'q Hebbim yana xuddi hingillashini toxtatolmagandek, “Nima bopti?”, dedi, keyin o'zini tutib oldi-da, beozorgina “Poylamaganda bilmaymanmi?” deb g'uldiradi.

U nimani aytgan edi, men buni sizga atmay, bu-ku – iflos, lekin siz nima gunohingizga shu gapni eshitishingiz kerak?

endi ayting, men shunday odam bilan bir joyda ishlayman, shu bilan bir havodan nafas olaman. yana, qarang, haykal deb hammamizni ahmoq qildi, mayli, baharnav bir g'ozalni kordik, ko'zimiz yayrasin, deganda, mayli, G'ayrat akaning gapi, hamma narsadan qirrami, tumshuqmi axtaradi, lekin Hebbimni qarang, rosmana odam shu gapni aytadimi? yana hingir-hingir qiladi, hammangni bopladimmi deydi! Bog'Ilmay boladimi?! Bog'Ilaman-da, axir, hammaga etgan toza havo menga etmayotgandek bolaveradi. e-e xudo, deyman, meni-ku yaratibsan, nima qilarding Hebbimni yaratib, deyman, hammani odam qilib toratasan, nega buni bunaqa bino qilgansan deyman, xunobim oshadi, yozg'iraman, keyin yolg'iz qolgan paytlarim istig'for aytaman, tavba deyman, shu dunyoda borligimga, egamning ozi meni Hebbimga oxshatmaganiga, tirikligimga odamlarga odamga oxshab, g'ozal, chiroyli, suluv, solim, mohitobon, malohatli qizlarga – bokira farishtalarga miyasi aynimagan tort muchali butun, yigitga oxshab qarashimga, soppa-sog' odamligimga shukr qilaman.

Ha endi, ba'zan bog'ilasan-da odam, umr shunaqa narsalar bilan otib ketayotganini oylab...